

VOGEL IN DE KIJKER

VIJFDE WAARNEMING VAN NONNETJE *Mergellus of Mergus albellus* TE TIENEN

Toen ik op 9 maart 2004 op de Tiense Bezinkingsputten rondliep, viel mijn oog op een vrouwtje Nonnetje. Voor mij was het een blijde verrassing daar er nog maar 4 waarnemingen aan vooraf gaan sinds 1976, het eerste jaar dat er in het gebied werd waargenomen.

- van 23 tot 27 januari 1996
- van 17 tot 22 februari 1996
- op 31 januari 1997
- op 11 november 2002

Hierbij ging het telkens om een vrouwtje.

De vogel werd de dag ervoor (8 maart 2004) al opgemerkt door Robin Guelinckx en in de voormiddag van 9 maart 2004 door Marcel Jonckers. Daar ik de zeldzaamheid voor Tienen direct ingeschat had, heb ik enkele SMS-jes verzonden. Erwin Hoebrechts was werken, Peter en Erwin Collaerts zaten in het buitenland, ... Enkel een dolgelukkige Michaël Vandeput, die met de fiets de felle sneeuwbuien trotseerde, kon de vogel nog waarnemen.

Philippe Smets

Portret van het Nonnetje

Het Nonnetje is de kleinste van de subfamilie van de zaagbekken. Maar weinig vogels zijn zo gracieuw van tekening als het mannetje, met fraaie zwarte accenten op een spierwit verenkleed. Het vrouwtje gaat minder opvallend door het leven. Nonnetjes broeden niet in België of Nederland, maar grote aantallen strijken in de winter neer in vooral het Nederlandse IJsselmeergebied en ook het Markermeer is favoriet. Nonnetjes jagen er in spectaculair grote groepen, vaak meer dan 250 vogels, op scholen Spiering. De aantallen overwinterende vogels zijn sterk afhankelijk van de weersomstandigheden, zowel in Nederland als in België en geheel Noord-Europa.

Plaats in de systematiek

Het Nonnetje behoort tot de vrij uitgebreide orde der *Anseriformes*, suborde *Anseres*, familie *Anatidae* (eenden, ganzen, zwanen), stam *Mergini* (eiders, Harlelijkeend, zee-eenden, brilduikers en zaagbekken), geslacht of genus *Mergus* dat bij ons vertegenwoordigd is met drie soorten : de Grote Zaagbek *Mergus merganser*, de Middelste Zaagbek *M. serrator* en het Nonnetje.

Verder zijn er nog de Kokarde-zaagbek of Kuifzaagbek *M. cucullatus*, de Braziliaanse Zaagbek *M. octosetaceus* en de Chinese Zaagbek *M. squamatus*. De Auckland-eilandzaagbek *M. australis* is recent uitgestoren.

Typisch voor de zaagbekken zijn het langwerpige lichaam, de sterk achterwaarts geplaatste poten wat duiken vergemakkelijkt, maar lopen bemoeilijkt en de smalle snavel met kleine haak aan de punt en tandachtige lamellen op de snijranden waardoor vis goed kan worden vastgehouden. Die vis wordt al duikend vanaf de wateroppervlakte achtervolgd en bemachtigd.

De minder gekende familieleden

Kokarde-zaagbek (Eng. Hooded Merganser / Fr. Harle couronné)

Deze komt voor in twee gescheiden populaties :

- de westelijke broedt van Zuid-Alaska tot Noordwest-Verenigde Staten en overwintert van Zuid-Alaska tot in Californië ;
- de oostelijke populatie broedt in Zuid-Canada, Noord- en Centraal-Verenigde Staten en overwintert op de zuidwestelijke kusten van Noord-Amerika vnl. in Florida en Noord-Mexico.

Uitzonderlijk worden in Europa exemplaren opgemerkt, waarvan de wilde herkomst betwijfeld wordt, maar niet is uit te sluiten. Een deel van de waarnemingen in IJsland en de Britse Eilanden worden volgens de ANWB-gids als wild beschouwd. Vogels in België, Denemarken, Duitsland, Finland, Frankrijk, Nederland, Noorwegen, Zweden worden aanzien als uit gevangenschap ontsnapte vogels. Wij konden een exemplaar waarnemen bij de Brouwersdam tijdens een winterse Zeelandtocht van onze vogelwerkgroep (10 februari 1996 – Zie OVB nr. 29).

De totale wereldpopulatie van deze soort werd op 76.000 exemplaren geschat in de jaren '70. Er is waarschijnlijk een zekere achteruitgang door aantasting van het broedgebied door bosontginning en pollutie. Er is ook vervolging, gedeeltelijk door de 'jachtsport', maar ook door bestrijding vanuit viskwekerijen. Betere bescherming en een nestkastactie zouden moeten soelaas bieden.

De **Braziliaanse Zaagbek** (Eng. Brazilian merganser / Fr. Harle huppard)

Komt slechts voor in een klein areaal in Zuidcentraal-Brazilië, Oost-Paraguay (Alto Parana) en Noordoost-Argentinië (Misiones). Ze leven daar in snelstromende rivieren, meestal in echte stroomversnellingen. Er is weinig gekend over het broedgedrag, meestal solitair in boomholten. Deze soort is sedentair en behoudt zijn territorium het jaar rond. De aantallen zijn allicht zeer klein en het voorkomen is gefragmenteerd. De soort werd zelfs uitgestorven geacht tot ze in 1948 weer werd ontdekt. In een paar Braziliaanse reservaten zijn een paar koppeltjes gekend. De soort is er beschermd, maar allicht worden nog steeds exemplaren gedood door jagers. In Paraguay werd de soort de laatste jaren niet meer gemeld, in Argentinië is slechts één recente waarneming. De

restpopulatie is bedreigd door ‘normalisering’ van rivieren met o.a. stuwdammen, vervuiling van rivieren door o.a. mijnbouw en natuurlijk ontbossing. In Argentinië wordt de trofeejacht op bedreigde soorten als medeoorzaak van het verdwijnen genoemd. In drie Braziliaanse reservaten is kans op behoud.

Chinese Zaagbek (Eng. Scaly-sided Merganser / Fr. Harle écaillé)

Broedt in een aantal van elkaar gescheiden gebieden in het uiterst zuidoosten van Siberië, Noord-Korea en Noordoost-China in bosgebieden langs snelstromende bergrivieren in de taigazone.

Ook over deze soort is weinig gekend van het broedgedrag. Wellicht nestelen ze zoals de andere zaagbekken hoofdzakelijk in boomholten. Ze leven beneden de 900 m hoofdzakelijk in primaire wouden.

De Chinese Zaagbek is gedeeltelijk trekvogel en overwintert in hetzelfde gebied of meer stroomafwaarts op meren en traagstromende rivieren tot Noordoost-China. Ook in Japan, Zuid-Korea, Thailand, Vietnam en Taiwan zijn er winterwaarnemingen.

De soort is zeldzaam en slecht gekend. De resterende aantallen zijn onduidelijk. Allicht resten 3600 tot 4500 exemplaren. Van een paar Siberische gebieden zijn cijfers gekend als nog 1000 broedpaar in Primorye en ongeveer evenveel in Khabarovsk waar evenwel sterk wordt gejaagd. In andere gebieden zouden slechts weinig broedparen overblijven door de illegale jachtdruk, grootschalige mijnbouw en pollutie. In bepaalde zones resten slechts 5 tot 10 % van de vroegere populatie. In China resten nog 200-250 paar. In Noord-Korea zijn slechts een paar koppeltjes gekend. Overal gelden de bedreigingen die we reeds vernoemden : houtontginning, aanleggen van dammen, verstoring op de rivieren door verkeer, maar ook verdrinking in visnetten, visvangst met gift en explosies en bovendien de ongewilde introductie van de Amerikaanse Mink *Mustela vison*.

De **Auckland-Eilandzaagbek** (Eng. Auckland Island Merganser) werd ontdekt in 1840 op de genoemde eilandengroep behorend bij Nieuw-Zeeland, maar was toen al vrijwel uitgestorven. Op een paar andere eilanden (South and Stewart Islands) werden resten gevonden (sub-fossielen) die erop wezen dat de soort daar recent was verdwenen. Oorzaken van uitsterven : jacht en predatie door (on)gewild ingevoerde exoten als varkens, ratten, katten, honden. Eilandsoorten zijn vaak niet bekwaam zich aan dergelijke nieuwe omstandigheden aan te passen.

De drie bij ons voorkomende zaagbekken

Het **Nonnetje** (Eng. Smew / Fr. Harle piette)

Voor deze soort vindt men in de literatuur twee geslachtsnamen als reeds gemeld in de titel. Het broedgebied spreidt zich uit van Zweden tot Oost-Siberië.

In het zomergebied leven ze rond zoet water : van koele meren, trage rivieren tot op kleinere plassen in de taigazone. Doordat Nonnetjes pijlsnel kunnen opvliegen, kunnen ze op deze kleinere wateroppervlakken leven. De nabijheid van bomen is echter essentieel vermits ze in boomholten broeden. Soms worden ook nestkasten gebruikt. Het betreft dan meestal nestkasten die geplaatst zijn om Brilduikers te lokken. Brilduikereitjes zijn door mensen gegeerd.

Nonnetjeseieren zouden evenwel slecht smaken. Soms presteren Nonnetjes om eieren bij te leggen in Brilduikernesten en soms komt het zelfs tot gemengde koppels die dan hybriden produceren, wat er – benevens enkele andere kenmerken – op wijst dat het Nonnetje verwant is aan de Brilduikers en dus een brug vormt tussen deze groep en de eigenlijke zaagbekken.

Voor het overwinteren wijken Nonnetjes uit naar voornamelijk brak tot zout water, grotere meren, riviermondingen, kustlagunes en minder frequent open zee. Het wintergebied strekt zich uit in West-Europa van de Deense kusten tot Noord-Frankrijk en Zuid-Engeland. Ook op de Centraal-Europese meren en de kusten van de Oostelijke Middellandse en de Zwarte Zee wordt overwinterd. Aziatische vogels trekken voornamelijk naar West-Siberië en de Zuidoost-Aziatische kusten (Oost-China tot Japan).

De west-palearctische populatie wordt geraamd op 80.000. De Aziatische populatie is waarschijnlijk groter.

Tijdens het zomerseizoen voeden ze zich voornamelijk met allerlei kleine waterdiertjes, voornamelijk insecten en hun larven, in mindere mate visjes en plantaardig materiaal. Tijdens de wintermaanden en vroege lente voeden ze zich uitsluitend met vissen die al duikend worden bemachtigd.

De Middelste Zaagbek (Eng. Red-breasted Merganser / Fr. Harle huppé) broedt in de drie noordelijke continenten : van Alaska zuidelijk tot de Grote Meren, Groenland, IJsland en van Scandinavië oostelijk tot de Stille Oceaan, telkens in de noordelijke woudzone. Ze hebben een voorkeur voor diepe meren en smalle rivieren. Ze overwinteren bijna volledig op zout water langs de kusten van Noord-Amerika, West-Europa, Middellandse Zee, en oostelijk vooral langs de kusten van Oost-China tot Oost-Siberië. Het voedsel bestaat bijna volledig uit vis. Populatieschatting : 230.000 in Amerika en 150.000 in Eurazië.

De Grote Zaagbek (Eng. Goosander / Fr. Harle Bièvre) broedt eveneens circumpolair in de naaldhout tot loofhoutzone. Drie ondersoorten worden onderscheiden : *M.m merganser*, de nominaat, leeft van IJsland doorheen noordelijk en centraal Europa tot Kamchaka, bij de Stille Oceaan ; *M.m.americanus* bewoont Noord-Amerika en *M.m.orientalis* leeft in Azië van Pakistan doorheen de Himalaya tot West-China. Tijdens de zomer leven ze op en rond meren, poelen, moerassen en bovenlopen van rivieren. Overwinteren doen ze telkens wat zuidelijker (in het zuiden van de Verenigde Staten en Mexico, West-Europa en het Middellands Zeegebied, zuidelijk Siberië, Noord-India en

Zuidoost-Azië) op grote meren, baaien, brakke moerassen, minder talrijk langs de kust. Ook deze soort is hoofdzakelijk viseter. Populatieschatting : 160.000 in Noord-Amerika en 150.000 in Eurazië.

Ook voor Middelste en Grote Zaagbek geldt dat ze in boomholten, maar ook nestkasten broeden, ofwel in afzonderlijke koppels of in kleine kolonies.

Populatietrends en voorkomen bij ons

De populaties van de drie bij ons overwinterende soorten zijn stabiel tot licht dalend, maar niet bedreigd. Zoals uit onderstaande cijfers blijkt, komen ze weinig voor in onze regio. De vlakbij ons werkingsgebied gelegen Dijlevallei en het Schulensmeer worden wat vaker bezocht dan het eigenlijke Oost-Brabant. Het talrijkst zijn ze in strenge winters als noordelijker gelegen waters dicht zijn gevoren. Grote Zaagbek wordt meer in het binnenland waargenomen, ook aan de Waalse stuwmeren. Middelste Zaagbek is dan weer frequenter in kustgebieden, bijvoorbeeld het Deltagebied;

Overzicht van de waarnemingen van zaagbekken in regio Oost-Brabant sedert 1989 op basis van de waarnemingslijsten in Ons Vogelblad.

* Langere periode aanwezig. Max. op genoemde datum

Nonnetje

23 jan. 1996	Tienen	1 w.	COP
27 jan. 1996	Tienen	1 w.	COE
28 jan. 1996	Rotselaar	1 m. en 7 v.	VPJ
29, 30 jan. 1996	Rotselaar	1 w.	VPJ
4 feb. 1996	Rillaar	1 w.	AEK,TUP
11 feb. 1996	Langdorp	4 m. en 1 w.	AEK,TUP,VLA
14 feb. 1996	Hoeleden	1 w.	COE
17 feb. 1996	Testelt	1 ex.	AEK
17-22 feb. 1996	Tienen	1 w.	JOM,COP
18 feb. 1996	Miskom	2 w.	COE
20 feb. 1996	Testelt	1 ex.	AEK
25 feb. 1996	Wespelaar	5 ex.	DMJ
02 maa. 1996	St.-Joris-Winge	2 ex.	REA
24 dec. 1996	Rotselaar	1 w.	VPJ
27 jan. 1997	Tildonk	3 m.	DMJ
31 jan. 1997	Tienen	1 w.	COP,COE
17 dec. 1997	Rotselaar	3 w.	VPJ
21 jan. 2001	Webbekom	1 w.	AVL
11 nov. 2002	Tienen	1 ex.	

Middelste Zaagbek

14-26 dec.1996 Rotselaar 1 w. VPJ

Grote Zaagbek

20, 26 jan. 1991 Rotselaar 1 ex. THV
06 maa. 1993 Rotselaar 1 ex. THV
18 dec. 1994 St.-Joris-Winge 3 ex. HEP
04 dec.1991 Tienen 1 ex. GUR
14 jan. 1996 Rotselaar* 5 ex. VPJ
14 feb. 1996 Rillaar 11 m. en 1 w. AEK
17 feb. 1996 Wilsele* 52 ex. KVS
14 feb. 1996 Testelt* 6 ex. AEK,TUP
18 feb. 1996 Wespelaar* 17 ex. DMJ
27 jan. 1996 Tienen 2 m. COP,COE
08 maa. 1996 Tienen 1 kp. COE
21 dec. 1996 Tienen 3 w. COP,COE,LAJ
25 jan. 1997 Miskom 1 w. COP,COE
27 jan. 1997 Tildonk 103 ex. DMJ
28 maa. 1997 Aarschot 1 m. AEK
08 nov. 1998 Testelt 1 w. AEK,AKO,TUJ
21 nov. 1998 Testelt 1 w. AEK,AKO,TUJ
17 dec. 2002 Tienen 4 ex.
26 dec. 2002 Hoegaarden 1 w. VPM
22 nov. 2003 Tienen 1 w. COP

Marcel Jonckers

Literatuur :

- *Handbook of the birds of the world ; Josep del Hoyo, Andrew Elliot en Jordi Sargatal, Lynx Edicions, Barcelona, 1992.*
- *Threatened birds of the world ; Alison J. Stattersfield en David R. Capper, BirdLife ; Lynx Edicions, 2000*